

ESTUDIS

TOMÀS MANYOSA I RIBATALLADA
*De la Polka de las Piedras al Ball de les Pedretes.
140 anys de la seva estrena (1882-2022)*

JORDI MALÉ I PEGUEROLES
Més d'un segle de cartellistes i cartells de Les Santes. II: 1959-1978

JOAN JUBANY I MULET
*La travessia pirinenca de Joan Jubany i Pera
durant la Guerra Civil.
Història personal d'una evasió*

FULLS/134

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, octubre 2022

FULLS/134

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, octubre 2022

EDITORIAL

ENIGMA RESOLT

TAULA

● EDITORIAL	1
● ACTUALITAT	2
● ESTUDIS	
DE LA POLKA DE LAS PIEDRAS AL BALL DE LES PEDRETES. 140 ANYS DE LA SEVA ESTRENA (1882-2022) <i>Tomàs Manyosa i Ribatallada</i>	4
MÉS D'UN SEGLE DE CARTELLISTES I CARTELLS DE LES SANTES. II: 1959-1978 <i>Jordi Malé i Pegueroles</i>	16
LA TRAVESSIA PIRINENCA DE JOAN JUBANY I PERA DURANT LA GUERRA CIVIL. HISTÒRIA PERSONAL D'UNA EVASIÓ <i>Joan Jubany i Mulet</i>	34

Coberta: Il·lustració de la coberta de la partitura impresa per a piano de la *Polka de las Piedras* (1882), conservada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i també a la Biblioteca Nacional de Espanya.

Prohibida la reproducció dels textos i de les il·lustracions sense esmentar-ne la procedència.

Edita: **MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA**
Centre d'Estudis Locals de Mataró
Beata Maria, 3. 08301 Mataró
www.masmm.org

Director: Nicolau Guanyabens i Calvet

Consell de redacció: Nicolau Guanyabens i Calvet
Joan Castellà i Oliva
Jordi Malé i Pegueroles

Maquetació: Joan Castellà i Oliva

Imprés a: I.G. Santa Eulàlia - c/ Sant Joan Bosco, 10
08187 Santa Eulàlia de Ronçana.

Dipòsit Legal: B-15.257-1978 ISSN: 0212-9248

L'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria no es responsabilitza necessàriament de l'opinió que expressen els articles signats.

Amb la col·laboració de

Ajuntament de Mataró

Amb el suport de

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudi de l'Estat de l'Estat de Catalunya

El desembre de 2016, l'equip del Museu Arxiu presentava públicament un petit llibre manuscrit, datat a Mataró el 1776, que conté el text dramàtic complet de data coneguda més antiga que duu el títol de *Pastorets*, concretament *Lo Acte del Naxament del Niño Jesús, altrament anomenat Los Pastorets*, signat per Manuel Verdaguer, un mestre de minyons mataroní.

Pertanyent als fons de la nostra entitat gràcies a la donació d'un particular, el llibret també va ser notícia perquè en aquelles dates es va exposar al Museu de Mataró en el marc de la commemoració dels cent anys d'Els Pastorets de Mataró de Sala Cabanyes. Tot seguit, al gener de 2017, *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* publicava un estudi aprofundit de l'extraordinari document.

Enguany, també en temps d'advent i en relació amb els Pastorets de Sala Cabanyes, la nostra revista publica una primícia: Tomàs Manyosa, investigador del món de la dansa, ha resolt l'enigma de l'origen del *Ball de les Pedretes*, la simpàtica dansa que forma part de la representació mataronina de *L'Estel de Natzaret* des de 1933.

Musicòlegs i estudiosos no en treien l'entrellat. Ara ja sabem que es va estrenar l'any 1882 al Teatre del Tívoli de Barcelona com a número d'un extens ball pantomímic ambientat a l'Índia Oriental; sabem qui va ser l'autor de la música i el creador de la primera coreografia; sabem que la popularitat de la peça fou tan gran que es mantingué en cartellera dos anys i s'escampà arreu, reinterpretada també en versió concert.

Com va arribar a Mataró? No se sap ni quan ni de la mà de qui —més motius per estirar del fil de la història. Sigui com sigui, les evolucions musicals amb el toc de «pedretes» de fusta per part dels infants que entren en escena amb pas de galop, són part imprescindible i emblemàtica dels Pastorets, declarats patrimoni cultural de la ciutat de Mataró.

El *Ball de les Pedretes* està inclòs a l'Inventari de Danses Vives de Catalunya amb el codi 978. Per actualitzar-ne les dades, caldrà comunicar la troballa del seu origen a l'Esbart Català de Dansaires, la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural de la Generalitat, com també a l'Institut Ramon Muntaner.

Ens fa bé descobrir que els articles que ens arriben per publicar als *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* resolen enigmes, tanquen cercles i acreixen la història local.

Del popular *Ball de les Pedretes* que forma part de la representació dels Pastorets de Sala Cabanyes des de 1933, se n'ha escrit molt, però sempre amb l'enigma del seu origen. Tomàs Manyosa, estudiós del món de la dansa a Catalunya, ha descabdellat la trajectòria d'aquesta peça simpàtica i alegre, fins a arribar al seu origen, el moment d'inspiració en el qual, a cop segur, podem parlar d'un autor de la música, un creador de la primera coreografia i una estrena amb dia, hora i indret determinats.

Aquest estudi posa llum a la procedència d'un ball emblemàtic i tradicional que clou el segon acte de la representació de *L'Estel de Natzaret*, els Pastorets de la Sala Cabanyes, i que continua ben viu en l'àmbit escolar i en les seccions infantils de molts esbarts.

DE LA POLKA DE LAS PIEDRAS AL BALL DE LES PEDRETES.

140 ANYS DE LA SEVA ESTRENA (1882-2022)

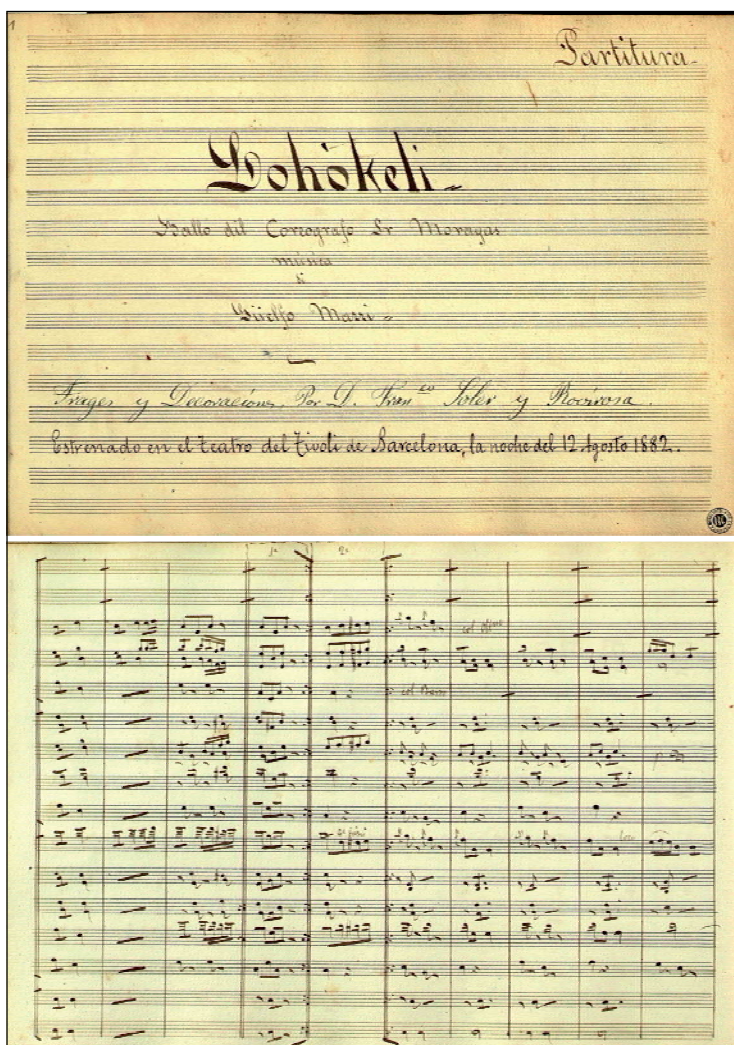
Des del Nadal de 1933, el segon acte de *L'Estel de Natzaret*, de Ramon Pàmies, que es representa a la Sala Cabanyes de Mataró s'acaba amb el *Ball de les Pedretes*.

Aquest treball pretén aportar informació d'aquest ball concret i també ser un granet de sorra més als nombrosos llibres, escrits i estudis relacionats amb els Pastorets de Mataró.

L'objectiu és explicar els inicis d'aquest ball, qui en va ser l'autor de la música i de la primera coreografia, així com proporcionar informació de l'evolució del ball, des de la seva estrena el 1882 com a *Polka de las Piedras* dins del ballet *Lohókeli*, el seu probable pas per la Passió de l'Ateneo Mataronés, la seva consolidació com a *Ball de les Pedretes* als Pastorets de la Sala Cabanyes i com, posteriorment, ha estat i és un element relacionat amb la música i el moviment del cos en l'àmbit escolar i ha esdevingut un ball de repertori de molts esbarts.

Portada de la partitura manuscrita per a orquestra de *Lohókeli* i una de les pàgines que correspon a la *Polka de las Piedras* (1882).

Biblioteca de Catalunya.

LOHÓKELI

El 12 d'agost de 1882 s'estrenava al Teatre del Tívoli de Barcelona *Lohókeli, baile fantástico, pantomímico*¹ en cinco cuadros. La coreografia era de Ricard Moragas Torres; la música, de l'italià Guelfo Mazzi Dioli i l'escenografia i figurins, de Francesc Soler i Rovirosa. L'argument del ballet era una representació de la lluita del mal (l'infern) contra el bé (els habitants d'un poble de l'Índia Oriental), que acabava amb victòria i premi per al vencedor: el príncep Lohókeli. En el tercer quadre, un dels balls era la «DANZA DE LAS PIEDRAS, por hombres y niños del pueblo indio».²

La companyia encarregada de les funcions al Teatre del Tívoli era molt nombrosa i estava encapçalada per ballarins i ballarines de renom. La llista de la companyia era aquesta:

COMPAÑÍA COREOGRÁFICA

Maestro coreográfico, don Ricardo Moragas. -Primera bailarina de rango francés, señorita Consuelo Labrujere. -Primera bailarina de rango italiano, señorita Irene Cicondio. -Primera bailarina de rango español, señorita María de Fuentsanta. -Primer bailarín de rango francés, señor Aldo Spaladino. -Otra bailarina de rango extranjero, señorita María Fuentsanta. -Otra bailarina de rango español, doña P. Pamies. -Bailarinas distinguidas: señorita Eugenia Francioni, doña Paulina Pamies, señorita Josefina Micheluzzi, señorita Adele Carutzi, señorita Laura Bonna. -Diez y ocho bailarinas. -Nueve bailarines. -Diez y seis figurantas. -Diez y seis comparsas. -Diez y seis niños. -Profesores de orquesta, 30.

Pintor escenógrafo, don Francisco Soler y Rovirosa. -Sastre, don Antonio Marsal. -Jefe de maquinaria, don Joaquín Manció. -Guardarropía, don Juan Juan. -Peluquero, don Vicente García. -Armero, don Rafael Rius. -Zapatero, don Juan Alabau. -Joyero, don Manuel Belan. -Atrecista, Vallcaneras hermanos. -Luz Drumont, don Ramón Costa. -Pirotecnico, don Cayetano Garrela. -Archi-vero, don Joaquín Casas.

Los bailes que sucesivamente ofrecerá la empresa serán escogidos y variados, contándose entre ellos el que se titula: LOHÓKELI. Gran baile nuevo de gran espectáculo, en cinco cuadros, compuesto expresamente para este teatro por el señor Moragas, con decoraciones y figurines del reputado pintor escenógrafo don Francisco Soler y Rovirosa.³

Des del primer dia, aquest espectacle coreogràfic va tenir un gran èxit, i la *Danza de las Piedras* encara més. La premsa de l'època en parlava així:

Todo el cuerpo de baile, hombres, niños y comparsas ejecutan un precioso baile, llamado de

las piedras, de maravilloso efecto: el público no podía contener su entusiasmo y repetidas veces aplaudía, pero su entusiasmo creció de punto en el crescendo producido con las mismas piedras. El señor Moragas fue llamado de nuevo a la escena y hubo de repetirse dicho baile.⁴

[...] pero en medio de todo una novedad, la danza polka de las piedras que obtiene cada noche los honores de la repetición y proporciona a su autor una salida al proscenio.⁵

El público pide cada noche la repetición de la celebrada polka de las piedras.⁶

A instancias del público, tuvo que repetirse el bailable del tercer acto, muy parecido a la polka llamada de *las piedras* del baile «Lohokeli».⁷

A finals de juny de 1884 es feien les últimes representacions de *Lohókeli* al Teatre del Tívoli, ja que el dia 1 de juliol s'estrenava el ballet *Parthénope*, amb els mateixos Moragas, Mazzi i Soler com a creadors del nou espectacle. De *Lohókeli* es van fer 260 representacions.⁸

La popularitat de la *Polka de las Piedras* fou tan gran que, pocs dies després de l'estrena, ja s'anunciava la seva interpretació en un concert: «La banda militar del regimiento infantería de Vizcaya tocará pronto en los conciertos del Prado Catalán la tan popular “polka de las Piedras” en el gran baile Lohókeli».⁹ Així mateix, també se'n publicava la partitura de la reducció per a piano per donar més difusió a la música de la polca: «La casa editorial de don Rafael Guardia acaba de publicar reducida a piano la popular polka de las piedras del baile Lohókeli que con tanto éxito se representa en el teatro del Tívoli».¹⁰

La polca va ser molt popular, passant de l'escenari interpretada per ballarins professionals a ser present en festes mundanes i balls diversos:

Cautivaron no menos en este baile un llamado «paso de las dagas» y una combinación rítmica mezclada con las percusiones de unas piedras que a manera de los antiguos sistros hacía con las manos el cuerpo de baile. Se conceptuó *Lohókeli* el más completo espectáculo de su clase presentado en Barcelona. La que se dio en llamar «polca de las piedras» ganó los salones de baile y las casas particulares. (Artís 1946: 47)

El ballet es tornà a representar l'any 1887 al Teatre de Apolo de Madrid, i també altra vegada a Barcelona l'any 1888, però aleshores al Teatre de Novedades i coincidint amb l'Exposició Universal.

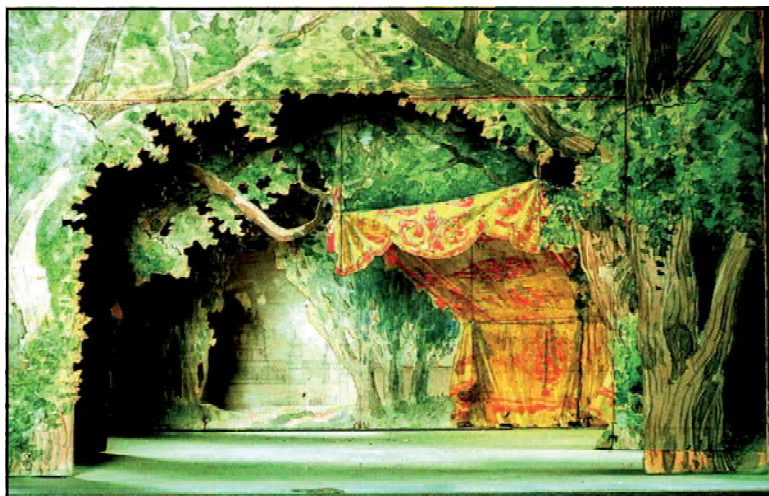
La popularitat de la *Polka de las Piedras* sembla que va durar molts anys i possiblement fou

enregistrada en un disc de pedra, ja que consta en el catàleg de l'any 1907 del segell Disque Zonophone amb el número X-50107, interpretada per la Banda Municipal de Barcelona.¹¹ Així mateix, encara es tocava en un concert a Perpinyà l'any 1956 per Les guitaristes catalans.¹²

LA MÚSICA I LA COREOGRAFIA

Existeix la partitura de direcció manuscrita de tot el ballet *Lohókeli* del mestre Guelfo Mazzi que inclou, lògicament, la *Polka de las Piedras*. En la primera pàgina, hi consta que es va estrenar al Teatre del Tívoli de Barcelona la nit del 12 d'agost de 1882. Està instrumentada per: «Octavino, Flauto, Oboe, Clarini in Sib, Fagotto, Corni in Fa, Cornettini in Sib, Tromboni 1º è 2º, Fiscorno, Violino 1º, Violino 2º, Viòle, Cello, Basso, Tamburo, G. Cassa e Piatti». La partitura de la polca està escrita en compàs de 2/4 i comença amb una introducció de nou compassos en la tonalitat de La major. Després s'inicia la polca pròpiament dita amb la mateixa tonalitat, que passa posteriorment a Re major, Sol major i altra vegada a Re major, per acabar amb una coda de cinc compassos.¹³

També n'hi ha una altra partitura manuscrita per a piano de 1880, escrita amb les mateixes tonalitats que la partitura de direcció, però sense la coda. Probablement fou una primera versió de la polca, perquè sobretot l'acompanyament difereix de la partitura manuscrita de direcció del 1882.¹⁴ I encara n'existeix una altra partitura per a piano. Es tracta de l'esmentada al diari *El Diluvio* de data 12 de setembre de 1882, impresa i editada per Almacén de Música de Rafael Guardia, i és una fidel reducció de la partitura d'orquestra, amb la introducció i la coda final.

Teatrí del tercer quadre de *Lohókeli* (1882), realitzat per Francesc Soler i Rovirosa.

MAE. Institut del Teatre.

No hem trobat cap document de Ricard Moragas en què consti alguna explicació de com podia ser la coreografia de la polca ni de cap altra part del ballet *Lohókeli*. La partitura de piano impresa, però, incorpora sobre la melodia que toca la mà dreta un pentagrama de percussió que indica en quins moments els intèrprets han de picar les pedres. Ho especifica clarament l'autor amb aquestes paraules: «Nota: Las notas las pequeñas sirven para indicar los golpes de las piedras».¹⁵ Per tant, sí que, com a mínim, sabem en quins moments exactes havien de picar les pedres entre si els ballarins que en portaven una a cada mà.

En el transcurs de la recerca realitzada, hem trobat una altra composició amb el mateix nom de *Polka de las Piedras*, de la qual és autor el compositor Josep Campabadal i Calvet.¹⁶ El setmanari *La Ilustración Hispano-Americana*, editat a Barcelona, publicava l'any 1891 un llarg escrit sobre la carrera musical d'aquest autor català que vivia a Costa Rica i feia aquesta menció: «Ha compuesto un centenar de piezas de baile, entre las cuales la mazurka *La Cautiva* y la polka de *Las Piedras* que son verdaderas joyas».¹⁷ Hem trobat la partitura de la masurca *La Cautiva*, però malauradament no hem localitzat la de la polca de *Las Piedras*, amb la qual cosa hauríem pogut verificar si les dues polques, la de Mazzi i la de Campabadal, tenen alguna similitud entre elles o són dues composicions totalment diferents l'una de l'altra.

L'ESCENOGRAFIA I EL VESTUARI

La *Polka de las Piedras* es ballava en el tercer quadre, que se situava en un paratge de l'Índia Oriental. Francesc Soler i Rovirosa va dissenyar una escenografia amb molts arbres a banda i banda de l'escenari i ple de fullatge. Al fons a la dreta hi havia un divan encoixinat que servia al rajà Lohókeli per jeure-hi, cobert per un elegant tendal groguenc amb dibuixos vermellors.¹⁸

Pel que fa al vestuari que portaven els nens i els joves que ballaven la polca, Soler i Rovirosa el descriu així:

Ocho niños. Camiseta con mangas, pantalón elástico y guantes de punto de lana, careta de gasa, tupé de crepé, cuerpo de veludillo con guarniciones y fleco de plata. Zapatillas de veludillo.

Ocho niños. Este figurín es la parte trasera del figurín anterior, cuya espalda debe ser construida parte de sastrería y parte de atrezzo.

Ocho niños. (Los mismos del figurín nº 1). La camiseta y el pantalón de punto es el mismo que el figurín nº 1 y también los zapatos y guantes y caretas. Turbante y vestido de lana. Faja y trusa interior de raso.¹⁹

Figurí per a la *Polka de las Piedras* (1882), realitzat per Francesc Soler i Rovirosa.

MAE. Institut del Teatre.

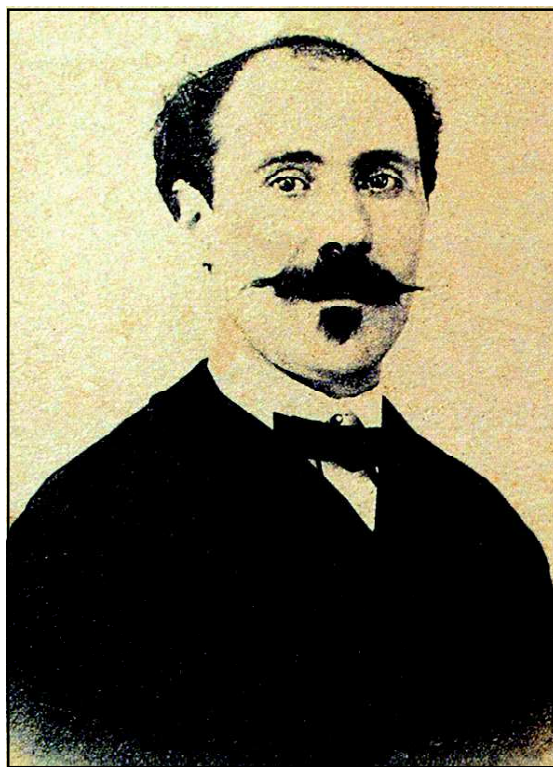
Nen ballari de la *Polka de las Piedras* (1882). Fotografia: A. Torija.

MAE. Institut del Teatre.

RICARD MORAGAS TORRES. BALLARÍ, COREÒGRAF I MESTRE DE BALL

Ricard Moragas va néixer a Girona el desembre de 1829. La seva família es traslladà a Barcelona el 1837 i ben aviat començà a estudiar ball espanyol amb el mestre Antoni Biosca. El seu domini de l'escola bolera l'ajudarà en la seva projecció internacional. La trajectòria professional començà a Amèrica del Sud entre els anys 1854 i 1855. Al seu retorn iniciaria la seva carrera al Gran Teatre del Liceu. En realitat, tots els teatres europeus importants de l'època tenien com a mínim una parella de ballarins «boleros», tècnica que agradava molt per Europa a mitjan segle XIX.²⁰

El 1859, Moragas ja era el primer ballari al Gran Teatre del Liceu i ballava amb Manuela Perea «La Nena» per estrenar *Celos y calia* i *El carnaval de Venecia*, coreografies del mateix Ricard Moragas (Artís 1946: 33). Aleshores ja era un excel·lent ballari que dominava tant el ball espanyol i l'escola bolera com la dansa clàssica. Ricard Moragas seria un dels noms propis de la història de la dansa a la Catalunya del segle XIX i el responsable d'una nova i fructífera etapa en la història de la dansa al nostre país.

Ricard Moragas Torres.

Fotografia: Francisco Amer.

MAE. Institut del Teatre.

Un dels seus principals ballets és *La redoma encantada*, estrenat també el 1859, que va girar, posteriorment, per Madrid, Cuba, Mèxic i Nova York amb el nom de *Castillos de España*. El 1861 Ricard Moragas i Mariquita Edo van estrenar *Los Zuavos* amb coreografia de Josep Alsina. A més del Gran Teatre del Liceu, Moragas va treballar durant les dècades dels seixanta i setanta del segle XIX en altres escenaris i va presentar les seves coreografies en espais com el Teatre Principal, el Teatre Circ Barcelonès, el Tívoli, el Novetats o El Dorado.

Gràcies a la tasca de Ricard Moragas sorgirà a Catalunya un estol de ballarins i ballarines que assoliran fama a escala mundial, tant en l'estil espanyol com en el clàssic. Alguns dels més destacats van ser Roseta Mauri, Adela Guerrero, Amalia Ortega, Pauleta Pàmies i, ja al tombant de segle XX, Teresa Boronat i Carlos Pérez, que després seria el mestre Coronas (Manyosa 2018). Moragas va morir a Madrid el 16 de desembre de 1899.²¹

GUELFO MAZZI. VIOLINISTA, COMPOSITOR I DIRECTOR D'ORQUESTRA

Guelfo Mazzi va néixer a Ferrara (Itàlia) l'any 1856. Al Conservatori de Milà va cursar els estudis de violí i de composició amb el mestre Faccio, director del Teatre de l'Scala de Milà. Va treballar com a violinista en diverses orquestres de teatres d'Europa. Va venir a Espanya contractat pel Teatro Real de Madrid, i passà després a Barcelona per ocupar durant cinc anys la plaça de concertino al Liceu i participar com a solista en diversos concerts.

Més tard, es va dedicar també a la composició; destaquen dos grans balls espectacle: *Lohókeli* i *Parthénope*, estrenats tots dos al Teatre del Tívoli. El ballet *Parthénope* també fou representat al teatre Regi de Torí. El 1889 va escriure la sarsuela *Anuncio*, amb llibret d'Eduardo Montesinos, estrenada amb gran èxit al Teatre Catalunya.²² Va deixar escrites moltes composicions de balls, marxes, pasdobles o peces de concert, com per exemple la masurca *Los lanceros del norte*,²³ la polca *Electra*,²⁴ els valsos *El poético* i *El filatélico*,²⁵ el xotis *El presumido*²⁶ o la peça per a violoncel *Recuerdos de España*.²⁷

Posteriorment, es va dedicar a la direcció d'orquestres. A Barcelona va dirigir totes les dels teatres del moment, fins i tot la del Liceu.

Guelfo Mazzi.

Imatge extreta de *Respetable Público*, del 13 de desembre de 1908.

Va ser contractat pels principals teatres d'Espanya i Algèria, i va estrenar la seva companyia d'òpera a Las Palmas de Gran Canaria. A la primavera de 1893 va fer temporada al Nuevo Teatro de Bilbao (actual Teatro Arriaga). El mateix any, a conseqüència de la bomba del Liceu, acceptà un contracte per a la seva companyia d'òpera a Puerto Rico, i farà després una gira per Mèxic i Guatemala. L'any següent va anar a l'Havana contractat per l'empresa del Teatre Albisú i fou molt elogiat per tota la premsa d'aquella capital, ja que va tenir un gran èxit amb l'òpera *Aida*.

De tornada a Catalunya, continuà treballant com a violinista i sobretot com a director d'orquestra d'òperes a Barcelona i a capitals de província d'Espanya com Logronyo o València, i a moltes poblacions de Catalunya com Mataró, Tortosa, Sabadell, Sant Feliu de Guíxols, Vilanova i la Geltrú o Molins de Rei, sempre amb la seva companyia d'òpera italiana. Alternà tota aquesta activitat dirigint i tocant en diverses orquestres de ball. El 1901 era el director de l'Orquestra Soler de Sant Celoni; el 1905 era mestre, director i violí de l'Orquestra Moderna Escalas de Barcelona (Loredo 2010), i el 1917 el trobem dirigint la nova orquestra Unió Artística en un concert i en un concurs de ball al Casino de Granollers.²⁸ Mazzi va morir a Barcelona el 30 de juliol de 1926.²⁹

Francesc Soler i Rovirosa (c.1870).

Fons antic del Museu del Teatre. MAE. Institut del Teatre.

FRANCESC SOLER I ROVIROSA. ESCENÒGRAF I DISSENYADOR

Nascut a Barcelona el 24 de gener de 1836, Francesc Soler i Rovirosa és considerat el màxim representant de l'escenografia realista a Catalunya. Va iniciar la seva formació a Llotja i als tallers dels escenògrafs Josep Planella, Fèlix Cagó, Lluís Rigalt i Marià Carreras. Dues estades a París, el 1857 i el 1862, li van servir per perfeccionar els seus dots artístics. Abans d'emprendre el segon viatge a la capital francesa, va fer, conjuntament amb el seu amic Joan Ballester, diverses escenografies per als teatres Principal, Circ Barcelonès, Camps Elisis i el teatre del Tívoli, entre d'altres.

Però, sens dubte, allò que va marcar profundament les seves realitzacions fou l'estada al taller parisenc de Cambon i Thierry entre 1862 i 1869, el més important i cèlebre taller que treballava per a l'Òpera de París. La gran destresa de Soler i Rovirosa el portà a encarregar-se de la secció de dibuix i perspectiva. Precisament el seu encertat ús de la perspectiva i del *trompe-l'oeil*³⁰ caracteritzen la seva obra, que entronca clarament amb el naturalisme francès.

En retornar a Barcelona el 1869, s'associà amb Francesc Pla i Vilà (1830-1887) per crear la raó

social Soler i Pla, que obrí taller al Circ Barcelonès. D'aquí en endavant, la seva trajectòria fou imparable, treballà per al Circ Barcelonès, el teatre Principal, el teatre de Reus, el teatre Principal de Saragossa, el Liceu, etc. Aquesta abundància de produccions responia a la seva gran categoria com a artista i a la seva capacitat de treball. Soler i Rovirosa no només pintava decorats sinó que també es feia càrrec del disseny del vestuari dels personatges.

El 1885 va obrir un taller propi al carrer de la Diputació en el qual es formarien els principals escenògrafs de la propera generació, com Joan Francesc Chia, Salvador Alarma i Oleguer Junyent. Cap al final de la seva vida va escriure, com a resultat d'un viatge a Bayreuth, una memòria que portava per títol *Artes escenográficas*, en què recollia el seu pensament sobre les arts escèniques.

Va fer tota mena de produccions: sarsueles, comèdies de màgia, drames, òperes, espectacles de ball, etc. La llista de títols seria llarguíssima, i per això només en citarem unes quantes: *Les cent donzelles*, *Lo rellotge del Montseny*, *De la terra al sol*, *Lo pont del diable*, *La Virgen del Pilar*, *Mis Helyett*, *Miss Robinson*, *Don Juan Tenorio*, *El mágico prodigioso*, *Lo monjo negre*, *Jesús de Nazareth*, *Lo Comte Arnau*, *El hijo de la noche*, *La magia nueva*, *Don Giovanni*, *La Sirena*, *La Traviata*, *Tristán e Isolda*, *Romeo e Giulietta*, *Aida*, *Nerón*, *Sansone e Dalila*, *Don Carlo*, *Clorinda*, *Lohókeli* o *Parthénope*.

Francesc Soler va morir a Barcelona l'any 1900 (Pedrosa / Torrella 2002).

EL BALL DE LES PEDRETES DE LA PASSIÓ

Diversos treballs apunten la possibilitat que el *Ball de les Pedretes*, abans de ser incorporat a *L'Estel de Natzaret* de la Sala Cabanyes de Mataró, ja s'hagués ballat a la Passió que s'havia representat a l'Ateneo Mataronés:

La font d'inspiració de la bonica melodia de les pedretes que es faria tan popular procedia d'una dansa infantil de l'escena de rams i palmes d'una Passió que es representava al s. XIX a l'Ateneo Mataronés. (Calsapeu 1991: 83)

Sí que sabem que procedia d'una dansa infantil d'una Passió que es feia a l'Ateneo Mataronés al s. XIX. (Lluch 2017: 105)

S'escollí el «ball de les pedretes», una dansa infantil que procedia de l'escena de rams i palmes d'una Passió que es representava al s. XIX a l'Ateneo Mataronés. Una de les persones que l'havia ballat de petit ho va suggerir i s'oferí a assajar-la. (Clariana 2019)

Però, consultats els tres autors —Jaume Calsapeu, Jordi Lluch i Josep Maria Clariana—, les seves afirmacions beuen d'una mateixa font documental: un escrit inèdit i no datat de Jaume Colomer Martori (Mataró 1904-1987), que conserven els seus descendents, titulat «Els Pastorets *Estel de Natzaret* de Sala Cabanyes en el decurs del temps». Colomer, organitzador directe de la inauguració del nou teatre Sala Cabanyes l'any 1933, en relatar els detalls i la història d'aquest recordat esdeveniment, deixà escrit:

I així fou com va néixer el llengotejar de la lluna, les ballaruques de la serp, els brolladors lumínics de les nimfes, [...] i ja no cal dir el Ball de les pedretes. Ball infantil, alegre, jovial i xiroi, que tantes simpaties obté del públic i d'un origen realment curiós: fou una dansa infantil, imaginada per l'escena de Rams i Palmes de la Passió que representaven a l'Ateneo Mataronés. I heus ací que un dels homes que l'havia ballat de petit, s'oferí incorporar-lo al nostre espectacle nadalenc, com així ho feu.

La recerca de l'activitat teatral de l'Ateneo Mataronés per esbrinar quelcom del *Ball de les Pedretes* a partir del 1882 (data de l'estrena del ballet *Lohókeli* i de la *Polka de las Piedras*) no ha donat els fruits esperats i no hem pogut documentar que es representés cap Passió en aquesta entitat. També hem consultat l'historiador Jaume Vellvehí, que esmenta el fet que a l'Ateneo Mataronés de la Clase Obrera, fundat el 1880, es feien uns Pastorets en castellà als anys noranta del segle XIX, però no li consta la representació de cap Passió.

Així mateix, la historiadora Montserrat Gurrera manifesta l'existència de dos ateneus a Mataró al segle XIX: l'Ateneo Mataronés (1854-1890) i l'Ateneo Mataronés de la Clase Obrera (1880-1909 i reobre en 1911-1918). En la seva opinió, estaria més en consonància amb el tarannà de les dues entitats que es representessin els Pastorets o la Passió a l'Ateneo Mataronés fundat per membres de la classe petitburgesa i progressista, que no pas a l'Ateneo Mataronés de la Clase Obrera, d'ideologia republicana i socialista, encara que no descarta que s'hi poguessin representar. Una petita crònica a *El Nuevo Ideal* reafirma aquesta possibilitat:

El «Ateneo Mataronés de la Clase Obrera» no celebró función teatral el pasado sábado. El domingo y martes se representó en el teatro de dicha Sociedad, la tradicional tontería en varios actos, titulada «Los Pastorcillos en Belén».³¹

Així doncs, no hem pogut trobar cap informació fefaent que indiqués que algun dels dos ateneus hagués representat alguna Passió a finals del segle XIX o principis del XX.

Tot fa pensar que la possible coreografia del *Ball de les pedretes* que suposadament es ballava a la Passió de l'Ateneo Mataronés res o poc tenia a veure amb la coreografia original de la *Polka de las Piedras* creada per Ricard Moragas per al ballet *Lohókeli*. D'entrada, els arguments dels dos espectacles poc tenen a veure l'un amb l'altre i el moment de la interpretació del ball, l'escenografia i el vestuari, tampoc. Únicament devien tenir dues

Ball de les Pedretes. Els Pastorets de la Sala Cabanyes, desembre de 1944.
Fotografia: Santiago Carreras i Oliver. Arxiu Sala Cabanyes.

Ball de les Pedretes. Els Pastorets de la Sala Cabanyes, desembre de 1966. Fotografia: Prims. Arxiu Sala Cabanyes.

coincidències els dos balls: la música i que els balladors portaven cadascun una pedra a cada mà, que en moments concrets del ball feien sonar picant una pedra amb l'altra, pedres que posteriorment serien substituïdes per dues fustes de dimensions modestes d'acord amb les petites mans dels balladors.

EL BALL DE LES PEDRETES DELS PASTORETS DE MATARÓ

El text de *L'Estel de Natzaret* escrit per Ramon Pàmies és el que s'escenifica als Pastorets que es començaren a representar l'any 1916 al cafè del primer pis del Centre Catòlic de Mataró. El *Ball de les Pedretes* es va incorporar als Pastorets a partir de 1933, tot coincidint amb la inauguració del nou teatre Sala Cabanyes. L'agregació d'aquest ball i d'altres, així com diverses músiques i cançons, nous decorats, l'ampliació de l'orquestra o la incorporació del pròleg, estan molt ben documentats en diversos llibres, articles i altres publicacions; per tant, poc o res hi podem afegir. Aquest document clarifica els dubtes sobre l'autor de la música i descarta la possibilitat que el mestre Felip Vilaró en fos l'autor, ja que el compositor del *Ball de les Pedretes*, tal com es demostra en aquest treball, va ser Guelfo Mazzi.

Refermant el que ja hem dit fins ara de la música del ball, cal esmentar el comentari del mestre Jordi Lluch i Arenas: «Al Museu Arxiu de Santa Maria hi ha una reducció per a piano amb una introducció i un final que actualment no es fan. Es tracta d'uns arpegis a la manera d'una crida per començar el ball i tancar-lo» (Lluch 2017: 105) Es refereix a una partitura manuscrita en quatre fulls per a piano. Al primer, hi consta el nom de la peça (*Polka de las Piedras*) i del copista (transcripció per a piano per F. Castells Surroca).³² El segon i tercer full contenen la partitura pròpiament dita. A la darrera pàgina, no hi consta cap nota musical, solament diversos números que no sabem si tenen alguna relació amb la música anotada.

Si aquesta partitura la comparem amb la de piano de Guelfo Mazzi, editada per Rafael Guàrdia el 1882, observem que les melodies i les tonalitats són les mateixes, però en la còpia de Francesc Castells i Surroca varia l'acompanyament de la mà esquerra, s'hi troben notes afegides d'adorn en algun passatge i varien també algunes notes en els arpegis de la coda final. En el supòsit que Francesc Castells hagués transcrit la *Polka de las Piedras* en els seus anys de joventut, podria ser que aquesta partitura fos la utilitzada en la Passió que potser es

Ball de les Pedretes. Els Pastorets de la Sala Cabanyes, desembre de 2008.

Fotografia: Teia Cusachs i Colomer.

representava a l'Ateneo Mataronés, però no tenim cap base sòlida per poder-ho assegurar.

Pel que fa a la coreografia i als diferents mestres de dansa que han ensenyat el *Ball de les Pedretes* a *L'Estel de Natzaret*, estan perfectament detallats per Núria Radó i Trilla:

Pel que fa a la coreografia d'aquest ball, el nom més antic de què disposem és el de Josep Travessa i Quintana (1908-1995), el popular sardanista i mestre de sardanistes mataroní. Durant molts anys, ell es va encarregar d'assajar amb la mainada que havia de ballar el *Ball de les pedretes* i va ser ell qui el va ensenyar a Enriqueta Alum, ballarina i professora de ball mataronina, que s'encarregà de fer les coreografies de l'espectacle a partir de 1962.

Val a dir que el *Ball de les pedretes* sovint és assajat per persones molt vinculades a la Sala Cabanyes, que no necessàriament coincideixen amb la coreògrafa titular de cada any. Així, després de Travessa, van ser responsables d'aquest ball M. Àngels Díaz, Montse Calsapeu, Imma Llorens, Montse Ciudad o Coral Consegal, entre d'altres. (Radó 2017: 121-122)

Hi hauria la possibilitat que fos el mateix Josep Travessa i Quintana el que havia ballat de petit el ball a la Passió de l'Ateneo Mataronés de la Clase Obrera, ja que aquesta entitat va existir

en una segona etapa fins a l'any 1918, i que ell mateix —l'any 1933 Josep Travessa (1907-1995) tenia 25 anys— fos la persona que va ensenyar el ball, encara que tot això són suposicions perquè, tal com hem explicat anteriorment, no tenim cap indici documental de representacions de la Passió a cap dels dos ateneus existents aleshores.

El que sí sabem, per manifestacions d'Enriqueta Alum,³³ és que quan l'any 1962 ella va agafar la direcció de l'ensenyament del *Ball de les Pedretes*, va transmetre exactament la mateixa coreografia que ella havia ballat de petita i que li havia ensenyat en Josep Travessa.

Respecte a l'origen del ball, Neus Cabot, Helena Patricio i Teresa Soler, en un estudi aprofundit sobre la música de *L'Estel de Natzaret*, apunten el següent: «Es creu que aquest ball troba el seu origen en polques de finals del segle XIX, ball de gitanes i espolsades» (Cabot / Patricio / Soler 2006: 43). És ben certa una part d'aquesta afirmació, ja que la composició original de Guelfo Mazzi porta el nom de *Polka de las Piedras*, està estrenada el 16 d'agost de 1882 i, des d'un punt de vista musical, té les característiques de les polques de finals del segle XIX a Catalunya. Podria formar part d'algun ball de gitanes o d'alguna espolsada? No ho sabem. En les investigacions, no hem trobat aquesta música en cap d'aquests tipus de balls.

L'Esbart Sabadell Dansaire interpretant el *Ball de les Pedretes*, el 3 de juliol de 2022.

Fotografia: Jordi González.

EL BALL DE LES PEDRETES A L'ESCOLA I ALS ESBARTS

El *Ball de les Pedretes* ha esdevingut també un element d'ajuda a les sessions de psicomotricitat a les escoles. La música alegre, la relativa facilitat coreogràfica del ball i el fet de fer sonar les pedretes en moments determinats, han estat components imprescindibles per aquesta funció pedagògica.

La primera referència que tenim d'ensenyament del *Ball de les Pedretes* a mestres ens porta a l'Escola d'Estiu del Maresme del juliol de 1989. A més de les classes d'aprenentatge, es va editar l'opuscle *Balls i Danses del Maresme*, del qual és autor Pompili Massa i Pujol.³⁴ Lògicament, el *Ball de les Pedretes* de Mataró hi figura, amb una explicació genèrica del ball i una acurada descripció acompanyada de gràfics, tot plegat per a una millor comprensió del ball.

Paral·lelament, el *Ball de les Pedretes* arribava també als esbarts i ho feia igualment de la mà de Pompili Massa. A finals dels anys vuitanta del segle passat, Massa demanava per carta a Sala Cabanyes poder aprendre el ball. Però, en no obtenir resposta, acabà aprenent el ball d'una manera una mica inusual. Els assajos del *Ball de les Pedretes* tenien lloc en un gran replà d'una escala de l'edifici

del Cercle Catòlic. Com que pares i mares dels nens i les nenes que ballaven s'hi podien quedar a mirar, Pompili Massa s'introduí en un assaig com si fos el familiar d'algun dels infants que ballaven i, com a bon ballador i mestre de dansa tradicional que és, va memoritzar-ne els passos i, una vegada fora de l'assaig, en va anotar totes les evolucions i els tocs de pedretes que feien amb fustetes.

Aleshores Pompili Massa va proposar ensenyar el ball en la sessió de coordinació de danses amb motiu V Trobada d'esbarts a les Roquetes, el barri del districte de Nou Barris de Barcelona, l'any 1989. Es va fer un assaig conjunt dirigit pel mateix Massa, que va ensenyar el ball a diversos directors d'esbarts. Al mateix temps, el mestre Eduard Castell i Miró,³⁵ director musical d'aquella trobada, en va encarregar al músic Jesús Ventura i Barnet³⁶ una versió per a cobla, el qual harmonitzà la peça respectant lògicament les melodies i les repeticions originals, però amb un nou arranjament i amb tonalitats diferents de les de Mazzi. Així mateix, si comparem aquesta nova partitura de cobla de Jesús Ventura amb la que va utilitzar durant molts anys el mestre Enric Torra en els Pastorets, també les tonalitats són diferents i els ritmes dels acompanyaments i les segones melodies dels baixos no tenen res a veure en una partitura i en l'altra.

Finalment, aquell any 1989 el *Ball de les Pedretes* va ser interpretat per nombrosos esbarts a la Plaça de Sòller de les Roquetes, i després també a la VIII Trobada d'esbarts infantils a Montbau. A partir d'aquell moment, el ball ha passat de forma definitiva al repertori de les seccions infantils i juvenils de molts esbarts.

En aquests darrers anys, la música i la coreografia del *Ball de les Pedretes* s'ha popularitzat moltíssim:

La melodia del Ball de les Pedretes ha traspasat les parets de la Sala i se n'han fet versions per a cobla, flabiols, gralles, música tradicional o big band. De fet, el ball de les pedretes ha esdevingut un patrimoni cultural tant mataroní com de la dansa i s'ha vist ballat en diverses ocasions i en diferents esbarts catalans. És el cas de la mostra *Mercè Dansa* de l'any 2007, quan la ciutat de Mataró va ser la convidada a les festes de la Mercè. O, més recentment, el maig de 2016, més de 1.400 alumnes van ballar-lo a la plaça de la Muralla, en el marc del programa escolar «Fem Dansa». (Radó 2017: 122)

Cent quaranta anys després de la seva estrena el 1882, la *Polka de las Piedras* i posteriorment el *Ball de les Pedretes*, continua sent un ball d'èxit. La seva bonica música amb diverses melodies, les evolucions de la seva coreografia i el toc de les pedretes fan que tant els infants balladors com el públic gaudeixin molt del ball. És molt habitual que el públic s'afegixi a l'alegria dels balladors tot picant de mans al ritme de la música.

El ball va néixer a l'escenari del Teatre del Tívoli, va passar als balls i saraus de finals del segle XIX; després, possiblement, a la Passió de l'Ateneo Mataronés; l'any 1933, a *L'Estel de Natzaret* de la Sala Cabanyes, on és una peça imprescindible dels Pastorets; i, finalment, als esbarts i a les escoles d'ensenyament primari. Sembla, doncs, que el ball té la seva continuïtat assegurada per molts anys més.

TOMÀS MANYOSA I RIBATALLADA

NOTES

1.- Ball pantomímic és l'acció teatral que es representa per mitjà de la dansa, guiada per una música que ha de ser rigorosament cadenciosa i molt expressiva.

2.- Universitat de Barcelona. Biblioteca de lletres. *Lohókeli. Baile fantástico, pantomímico en cinco cuadros. 1882*. Fulletó on consten els personatges, els decorats, la distribució dels balls i l'argument.

3.- *La Vanguardia*, 19-05-1882, p. 3178-3179.

4.- *La Vanguardia*, 14-08-1882, p. 5169.

5.- *La Publicidad*, 16-08-1882, p. 2.

6.- *La Vanguardia*, 01-09-1882, p. 5548.

7.- *La Vanguardia*, 13-02-1883, p. 979.

8.- *Noticiero Universal*, 03-08-1926, p. 5.

9.- *El Diluvio*, 19-08-1882, p. 7043.

10.- *El Diluvio*, 12-09-1882, p. 7737.

11.- Segons informació de Carlos Martín Ballester.

12.- *CNT Toulouse*, 17-06-1956, p. 4.

13.- Biblioteca de Catalunya. *Lohókeli: ballo dil coreografo Sr Moragas: estrenado en el Teatro del Tivoli de Barcelona, la noche del 12 agosto 1882*. M7201.

14.- Biblioteca Nacional de España. *Lohókeli (Música notada): Polka de las piedras / por Güelfo Mazzi*. MP/3179/12.

15.- Biblioteca de Catalunya. *Lohókeli polka de las piedras: baile en 5 cuadros del coreografo Moragas*. M-Fol-171 / Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. *Lohókeli. Polka de las piedras. Baile en cinco cuadros del coreografo Moragas. Música per a piano*. R. Guàrdia Editor. Rbla. St. Josep. AHCB4-358/C18 Col·lecció de Partitures de l'AHCB.

16.- Josep Campabadal i Calvet (1849-1906) fou un compositor català nascut a Balaguer. El 1876 es traslladà a Costa Rica, on ocupà la plaça d'organista i mestre de capella a Cartago i hi dugué a terme una intensa activitat de difusió de la música.

17.- *La Ilustración Hispano-Americana*, 15-03-1891, p. 174.

18.- MAE. Institut del Teatre. *Lohókeli*. Teatrí del Teatre del Tívoli. Quadre tercer.

19.- MAE. Institut del Teatre. Quadernet manuscrit amb la descripció de tot el vestuari dels ballarins i les ballarines de *Lohókeli*.

20.- S'anomenaven «boleros» els ballarins i les ballarines que executaven balls d'escola bolera, un tipus de dansa desenvolupada paral·lelament a la dansa clàssica a partir de balls i danses tradicionals. Es balla amb sabatilles i castanyoles.

- 21.- *Destino*, 05-06-1965, p. 67.
- 22.- *La Tomasa*, 04-10-1889, p. 7.
- 23.- Biblioteca Nacional de España. *Los lanceros del norte* (Música notada): mazurka / música del maestro Mazzi. MP/367/3.
- 24.- *La Veu del Vallès*, 07-04-1901, p. 7.
- 25.- *El Porvenir*, 18-07-1903, p. 3.
- 26.- *El Porvenir*, 03-06-1905, p. 3.
- 27.- *El Nuevo Ideal*, 26-04-1885, p. 2.
- 28.- *Renovació*, 21-01-1917, p. 3; i 15-04-1917, p. 3.
- 29.- *Noticiero Universal*, 18-08-1926, p. 1.
- 30.- És una tècnica d'art que utilitza imatges realistes per crear la il·lusió òptica que els objectes representats existeixen en tres dimensions.
- 31.- *El Nuevo Ideal*, 29-12-1900, p. 3.
- 32.- Segons informació facilitada per Josep Maria Clariana i Coll, en Francesc Castells i Surroca (Mataró 1890-1938) era músic, pianista i compositor. Algunes de les seves obres són la cançó *La xinela preciosa*, la composició religiosa per a orgue i tres veus mixtes titulada *Beatus vir* i la sardana *La cançó d'en Sanç*.
- 33.- Enriqueta Alum i Perlasia (Mataró 1944). És una reconeguda ballarina i mestra de dansa de Mataró.
- 34.- Pompili Massa i Pujol (Premià de Mar, 1958). És mestre, músic, dansaire i director d'esbart, i un estudiós dels balls i danses de Catalunya, preferentment de la comarca del Maresme. Ha publicat diversos llibres relacionats amb la dansa tradicional.
- 35.- Eduard Castell i Miró (Barcelona 1958-2021). Va tenir una intensa trajectòria com a director musical de cobles per acompanyar esbarts i també en la direcció de corals.
- 36.- Jesús Ventura i Barnet (Barcelona 1960 - Sabadell 2022). Va ser compositor de sardanes, director de cobla, intèrpret i activista sardanista.

BIBLIOGRAFIA

- ARTÍS (1946): José Artís, *Ricardo Moragas. Prioridad de su arte. La vida y la obra*. Barcelona: Instituto del Teatro.
- CABOT / PATRICIO / SOLER (2006, gener): Neus Cabot i Sagraera / Helena Patricio i Àvila / Teresa Soler i Llobet, «La música de l'Estel de Natzaret», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 84, p. 43-47.
- CALSAPEU (1991): Jaume Calsapeu, «Sala Cabañes, tota una vida. Del café al teatre: de la Saleta a la Sala», dins D. A., *Sala Cabañes: 75 anys. 1916-1991*. Mataró: Sala Cabañes, p. 75-112.
- CLARIANA (2019): Josep M. Clariana i Coll, *El ball de les Pedretes*. Mataró: Sala Cabanyes. En línia: <<https://salacabanyes.cat/ca/els-pastorets/el-ball-de-les-pedretes>> (consulta: 11-2-2022).
- LLUCH (2017): Jordi Lluch i Arenas, «I ara per celebrar-ho cantem una cançó. Anàlisi musicològica d'Els Pastorets de Mataró», dins D. A., *Qui sóc vull contar-vos...* Mataró: Sala Cabanyes, p.101-118.
- LOREDO (2010): Josep Loredó Moner, *Formacions musicals de Catalunya*. Amer. En línia: <https://fotosformacionsmusicalsdecatalunya.blogspot.com>> (consulta: 30-8-2021).
- MANYOSA (2018): Tomàs Manyosa Ribatallada, *Història del Ballet del Gran Teatre del Liceu*. Barcelona: Licexballet. En línia: <<https://www.licexballet.com/liceu-el-seu-inici-1847-1872/>> (consulta: 21-12- 2021).
- PEDROSA / TORRELLA (2002): Jordi Pedrosa / Engràcia Torrella, *La col·lecció, 1875-1936*. Sabadell: Museu d'Art de Sabadell. En línia: <<http://museus.sabadell.cat/mas/exposicio-permanent-museum-art/academicismes-del-segle-xix/291-francesc-soler-rovirosa>> (consulta: 2-6-2022).
- RADÓ (2017): Núria Radó i Trilla, «Les ombres fetilleres. Les coreografies d'Els Pastorets», dins D. A., *Qui sóc vull contar-vos...* Mataró: Sala Cabanyes.